

AZ 1958. ÉVI BUDAPESTI TÖRTÉNÉSZ KONFERENCIÁRÓL

SÁNDOR VILMOS

1958. december 10—13-án csehszlovák, lengyel, osztrák és román történészek négynapos értekezletre gyűltek össze Budapesten, hogy közös tudományos problémákat vitassanak meg a magyar történészekkel.

A cseh történészek kezdeményezésére már 1955-ben is ülésezett egy hasonló célú nemzetközi értekezlet.¹ Akkor — Prágában — bebizonyosodott, hogy azokban az országokban, amelyek részben vagy egészben az egykori Osztrák—Magyar Monarchiához tartoztak, a történeti fejlődés fő gazdasági és politikai kérdései a kellő alapossággal csak az érdekelt országok történészeinek együttműködése útján oldhatók meg. Hangsúlyozottan merült fel annak a szükségessége, hogy a történelmi folyamatok, események elvi megítélése között mutatkozó eltéréseket időről időre nyílt vitában egyeztessék. E követelménynek, valamint a prágai értekezlet záróközleményében is kifejezett kívánságnak eleget téve, hívta össze Budapestre a Magyar Tudományos Akadémia — a Történettudományi Intézet rendezésében — „*A kapitalizmus fejlődése az Osztrák—Magyar Monarchia egykori országaiban*” konferencia második ülészakát.

A konferencián a Csehszlovák Tudományos Akadémia küldetésében háromtagú delegáció vett részt, *dr. Arnošt Klíma* professzor, a történelemtudomány doktora vezetésével *dr. Jaroslav Purš* a Csehszlovák Történettudományi Intézet és *dr. Julius Mésáros* a Szlovák Történettudományi Intézet munkatársai. *Dr. E. Wolfgang Brassloff*, a Volkstimme közgazdasági szerkesztője és *Eva Köckeis* statisztikus az Osztrák Kommunista Párt Történeti Bizottságát, *dr. Jozef Busko*, a krakói egyetem docense a Lengyel Tudományos Akadémiát, *dr. Josef Kovács*, a cluji egyetem adjunktusa a Román Tudományos Akadémiát képviselték. A magyar történészek közül a konferencia munkájában *Pach Zsigmond Pál*, a történelemtudomány doktora, *Zsigmond László*, a történelemtudomány kandidátusa és *Mód Aladár*, a történelemtudomány doktora vezetésével *Arató Endre*, *Berend Iván*, *Hanák Péter*, *Lukács Lajos*, *Perényi József*, *Ránki György*, *Sándor Pál*, *Sándor Vilmos*,

¹ Beszámoló az 1955. évi prágai történész konferenciáról. Századok 1956. 1—2. sz. 239. l.

Spira György, Szabad György és Varga János a történelemtudomány kandidátusai, valamint *Erényi Tibor, Gonda Imre, Katus László, Kolossa Tibor, Komjáthy Miklós, Puskás Júlia* és *S. Vincze Edit* vettek részt.

Az ülészakot *Molnár Erik* akadémikus a nemzeti önállóság és a társadalmi haladás kapcsolatának elvi kérdéséről tartott előadása nyitotta meg.

Az ülészak munkájának eredményességéhez a baráti országok történései és a magyar történések számos referátummal járultak hozzá. A referátumok három fő téma: az Osztrák—Magyar Monarchia gazdasági-társadalmi szerkezete — a dualizmus rendszerével kapcsolatos problémák — és a nemzeti-ségi kérdés, munkásmozgalom köré csoportosultak.

„Az Osztrák—Magyar Monarchia gazdasági-társadalmi szerkezete” első témakör vitáját *Pach Zsigmond Pál* vezette. Az elhangzott előadások zömükben a *monarchia egyes országai, területei* agrártörténetének megismeréséhez és kimunkálásához járultak hozzá. A külföldi vendégek előadásai Csehország,² az osztrák tartományok (a mai Ausztria)³, Szlovákia⁴ és Erdély⁵, — a magyar történészek a monarchia egykori délszláv területei⁶ és Magyarország mezőgazdasága tőkés fejlődésének, illetőleg agrárkérdésének problémáival foglalkoztak.⁷

A témakörben elhangzott további előadások a *monarchia egészének* viszonylatában vizsgálták a terményárak alakulását,⁸ illetőleg az agrárproletariátus összetételét⁹ és európai összehasonlításban Magyarországnak, illetőleg a monarchiának ipari fejlettségét.¹⁰ Egy rövidebb lélegzetű referátum az imperializmusba való átmenet korszakának periodizációjával foglalkozott.¹¹

Az előadások nyomán a monarchia agrárfejlődésének egyes szakaszairól, illetőleg problémáiról az eddiginél differenciáltabb és tisztább kép alakult ki a konferencián. Az összehasonlítások spontán lehetősége és az összehasonlító

² *Arnošt Klima*: Beitrag zur landwirtschaftlichen Frage in der Revolution von 1848 in Böhmen.

³ *E. Wolfgang Brassloff*: Probleme des Überganges vom Feudalismus zum Kapitalismus in Österreich, besonders in bezug auf die Agrarfrage.

⁴ *Julius Mésáros*: A parasztság kisajátítása és a feudális elnyomás maradványai Szlovákiában a XIX. század második felében.

⁵ *Josef Kovács*: Az erdélyi jobbágyfelszabadítás és a tőkés mezőgazdaság 1848 utáni átalakulásának kérdéseire.

⁶ *Katus László*: A mezőgazdaság tőkés fejlődésének főbb vonásai az Osztrák—Magyar Monarchia délszláv területein.

⁷ *S. Sándor Pál*: A XIX. századvégi agrárválság és a magyar nagybirtok. — *Puskás Júlia*: A tőkés nagybirtok a XIX. századvégi Magyarországon (Az 1895-ös mezőgazdasági statisztika adatai alapján).

⁸ *Szabad György*: A terményárak kiegyenlítődési tendenciájának érvényesülése a Habsburg birodalomban a XIX. század derekán.

⁹ *Kolossa Tibor*: Adalékok az Osztrák—Magyar Monarchia népességének összetételéhez (1900).

¹⁰ *Berend Iván—Ránki György*: Magyarország iparának XX. századeleji színvonala az európai összehasonlítás tükrében.

¹¹ *Jaroslav Purš*: Über die Frage des Hineinwachsens des Kapitalismus der freien Konkurrenz in dem Imperialismus.

módszer tudatos, a monarchia egészére és más európai országokra is kiterjedő alkalmazása révén, a magyarországi agrárviszonyok rajza több vonatkozásban az eddiginél szemléletesebben bontakozott ki. Gazdagodtak a tőkés agrárfejlődés porosz típusú útjának sajátos magyarországi vonásaira vonatkozó ismereteink, és az ausztriai agrárfejlődés különböző útjainak típus meghatározásában is új szempontok és jó megoldások jelentkeztek.

A külföldi vendégek egyes előadásai, valamint a vita során elhangzott hozzászólásai nem korlátozódtak az agrárfejlődés problémáira, hanem az érintett országok, területek tőkés fejlődésének egészére is utaltak. Egy-egy megállapításukkal a magyar történészek számára nem egy vonatkozásban új megvilágításba helyezték Magyarország szerepét, helyzetét az Osztrák—Magyar Monarchiában, illetőleg a Habsburg birodalomban. Így például osztrák részről hívták fel a figyelmet arra, hogy az osztrák uralom kiterjeszkedése Magyarországra, az osztrák tartományok gazdasági fejlődése számára korlátozó mozzanatokot is rejtett magában, többek között azért, mert megerősítette az osztrák feudális uralkodó osztály hatalmát. A monarchia szervezetének az osztrák tőkés fejlődésre gyakorolt hatásában is voltak negatív tényezők. Lengyel részről pedig rámutattak arra, hogy a magyar mezőgazdaságnak a monarchián belüli tőkés versenye hozzájárult Galícia tőkés fejlődésének elmaradásához.

Az előadásokat követő problémákban gazdag és számos részkérdés tisztázását elősegítő, kritikai szellemtől áthatott vitából kiemelkedett a magyar és a szlovák történészeknek az 1848-as magyar agrártörvények értékeléséről folytatott eszmecseréje. E kérdésben már jóideje nézetkülönbség áll fenn. A szlovák történészek a törvények későbbi reakciós végrehajtása alapján — ellentétben a magyar történészekkel — annak retrográd jellegét hangsúlyozzák, s különösen nem veszik kellőképpen figyelembe az állami megváltásos jobbágyfelszabadítás tényét, mint a magyar fejlődés jellegzetes sajátosságát. A véleménykülönbség a vita során csökkent, de végleg nem szűnt meg. Teljes tisztázásra került viszont a nemzeti önállóság és a tőkés gazdasági-társadalmi haladás összefüggéséről felmerült téves nézet, amely — azzal érvelve, hogy egyes délszláv területeken a tőkés fejlődés a monarchia keretei között, a nemzeti önállóság korlátozottsága mellett is magasabb színvonalat ért el, mint egyes nemzetileg önálló balkáni országokban — kétségbe vonta a nemzeti önállóság jelentőségét a tőkés fejlődés számára. Az érvelés azért téves, — kristályosodott ki a konferencián — mert figyelmen kívül hagyja, hogy a balkáni országokban a török uralom késői felszámolása következtében a gazdasági-társadalmi fejlődés századokkal elmaradt. A kapitalizmus fejlődése számára tehát nemzeti vonatkozásban kétségtelenül az önálló nemzeti állam a legmegfelelőbb államtípus.

A második témakör vitáját, amely a dualizmus rendszerével kapcsolatos problémákról szóló referátumokat fogta össze, *Zsigmond László* vezette. E témakörben került eldöntésre a vita arról, hogy Magyarország függősége

Ausztriától (a dualizmus korában) félgyarmatinak tekintendő-e vagy sem? A baráti országok történései, a magyar történések álláspontjával szemben, már a konferencia prágai ülészakán vitássá tették a félgyarmati jellemzés alkalmazásának jogosultságát. Azóta a korszakkal foglalkozó magyar történések nagy többsége hallgatólagosan magáévá tette álláspontjukat.

A kérdés tudományos igényű tisztázására, a gyarmat és félgyarmat általános fogalmának elemzésére, valamint az Ausztria és Magyarország közötti konkrét gazdasági és politikai kapcsolatokra való alkalmazhatóságuknak vizsgálatára csak ez alkalommal került először sor.¹² A referátum szerint az Ausztria és Magyarország közötti kapcsolatokban bizonyos gyarmati vonások kétségtelenül fennálltak, a gazdasági és politikai kapcsolatok összessége azonban — az adott esetben — nem a gyarmat, hanem a soknemzetiségű állam fogalmkörébe esik. A félgyarmat fogalma az országok közötti kapcsolatoknak, a gyarmati függőségtől az egyszerű pénzügyi függőségig terjedő széles skáláját fogja át, ami általában is kétségessé teszi tudományos igényű felhasználhatóságát. Bár a vita során az elvi kifejtéssel egyetértő felszólalók mellett bíráló észrevételek is elhangzottak, a konferencia annak hangsúlyozásával, hogy *Magyarország függő helyzetben állt Ausztriával szemben*, teljes egyetértésben elvetette a félgyarmati jellemzést. A konferencia állásfoglalása a „félgyarmati” jellemzés kikapcsolása mellett felszámolta a történettudományunkban még ma is lappangó nacionalista maradványoknak egyikét, ugyanakkor pedig Magyarország függő helyzetének a hangsúlyozásával eleget tett annak a követelménynek, hogy a burzsoá nacionalizmus maradványait a nemzeti függetlenség jelentőségét elismerő marxista állásponttól kell bírálni.

A második témakör előadásai az eddiginél pontosabban határozták meg a dualizmus rendszerének fogalmát, monopolkapitalizmusának és imperializmusának jellegét. Kiemelték az Osztrák—Magyar Monarchia államszervezetének centralista vonásait, de egyben az állami centralizáció és a dualista hatalmi rendszer közötti ellentmondásokat is. Ennek kapcsán vázlatos kép alakult ki a monarchia egyes nemzetei és nemzetiségei közötti bonyolult alá- és fölérendeltségi kapcsolatok hierarchiájáról, ebben Magyarország helyzetének kettős arculatáról, függőségéről Ausztriával szemben és ugyanakkor a nemzetiségeket elnyomó társuralmi szerepéről.

A dualista rendszer válságának problémáját vizsgáló referátum¹³ a Habsburg monarchiának a polgári átalakulás kezdeti szakaszán fellépő válságából indult ki. Mivel a soknemzetiségű monarchiának a polgári fejlődés követelményeit kielégítő nemzeti állammá alakítása megvalósíthatatlan volt, a dualizmus rendszere — akárcsak ezt megelőzően az abszolútista-centralizmus — csak a válság súlyos, ellentmondásoktól terhes időleges megoldásának bizonnyult. A dualizmus létének és fennmaradásának alapjait, fenntartásának

¹² Sándor Vilmos: Magyarország függőségének jellege a dualizmus korában.

¹³ Hanák Péter: A dualizmus válságának problémái a XIX. század végén.

módszereit vizsgálva, elsősorban a monarchia két országa parlamentárizmusának sajátosságait és ennek a dualizmus válsága kialakulásában betöltött szerepét elemezte. Ehhez csatlakozott az osztrák—magyar közös intézmények, döntően a közös minisztertanács szervezeti gyengeségeit feltáró referátum,¹⁴ amely a szervezeti ellentmondásokon keresztül világított rá a dualizmus ellentmondásaira. A vitában felszólalók néhány kisebb jelentőségű korrektívumtól eltekintve, egyetértettek a dualizmus rendszeréről és válságának problémáiról adott sokoldalú elemzés eredményével, amely a lengyel delegátusnak Galícia közjogi helyzetére vonatkozó ismertetésével bővült.

A nemzetiségi kérdéssel és a munkásmozgalommal foglalkozó harmadik témakör vitáját *Mód Aladár* vezette. A nemzetiségi kérdéssel foglalkozó referátum¹⁵ a XIX. század első felének magyarosítási módszereit Oroszország, Poroszország és Törökország nemzetiségi politikájának módszereivel hasonlította össze és arra a következtetésre jutott, hogy a magyar uralkodó osztály magyarosító törekvései azonos szándékot fejeztek ki a poroszosítás és az oroszosítás beolvasztó módszereivel, de ezekhez képest csak elenyésző eredménnyel jártak. E különbségben a magyar uralkodó osztály viszonylagos gyengesége, a németesítés elleni egyidejű védekezése, valamint a nemzetiségek viszonylagos fejlettsége tökröződött. — A baráti országok történészei erdélyi romániai és szlovákiai adatokkal járultak hozzá a kérdés további tisztázásához.

A munkásmozgalom témakörében a lengyel delegátus értékes áttekintést nyújtott¹⁶ a galíciai munkásmozgalom dualizmus kori fejlődéséről, kiterjesztve vizsgálatát a munkásmozgalom és a nemzeti mozgalom kölcsönhatására. — Első kísérlet volt a maga problémakörében az osztrák szocialista munkásmozgalomnak vizsgálata¹⁷ abból a szempontból, hogy milyen eszmei befolyást gyakorolt a magyarországi munkásmozgalomra. Új mozzanattal gyarapodtak a magyarországi szociáldemokrata párt történetére vonatkozó ismereteink is.¹⁸ Egyes szociáldemokrata vezetők, az első világháború előtti években, a párt korábbi álláspontjától eltérően gyakran hangoztatták a nemzeti kérdés fontosságát, s elismerték Magyarországnak Ausztriával szembeni függőségét. Amint azonban a vita során kitűnt, ez csak átmeneti, taktikai jellegű állásfoglalás volt.

A konferencián elhangzott előadások zömét tartalmilag egységbe foglalta az, hogy — témakörönként más-más oldalról — érintették, illetőleg elő-

¹⁴ *Komjáthy Miklós* : A közös minisztertanács szervezeti problémái a minisztertanácsi jegyzőkönyvek tükrében.

¹⁵ *Arató Endre* : A nemzeti elnyomás különböző formái Kelet-Európában és a magyarosítás a XIX. század első felében.

¹⁶ *Josef Buško* : Die Arbeiterbewegung in West-Galizien bis zur Revolution im Jahre 1917 (1880—1916).

¹⁷ *S. Vincze Edit* : Az osztrák szocialista munkásmozgalom befolyása a magyarországi munkásmozgalomra a XIX. század második felében.

¹⁸ *Erényi Tibor* : A Magyarországi Szociáldemokrata Párt 1914 előtti politikájának néhány kérdéséről.

térbe állították az Osztrák—Magyar Monarchia történetének három központi jelentőségű és sokat vitatott kérdésportját: a monarchia nemzeti, nemzetiségi közötti viszony tartalmának, jellegének és rendszerének problémáját, — a monarchia államrendszerének sajátos vonásait és a dualista rendszer válságát. Egységbe foglalta az előadásokat az elvi tisztázásra, elsősorban a nacionalizmus és a sovinizmus rejtett maradványainak felismerésére és kiküszöbölésére irányuló közös törekvés is. Végül az előadások közös vonásaként domborodott ki — döntően a magyar történészek előadásaiban — az összehasonlító módszer alkalmazása, amely a hazai történelem jelenségeit a monarchia egyes nemzeti és más európai országok történelmének hasonló jelenségeivel összevetve vizsgálja. E módszer, amely hazai marxista történetírásunkban még a fejlődés kezdetén áll, alkalmasnak mutatkozott arra, hogy szilárdan megalapozza a tőkés fejlődés sajátos magyarországi vonásainak kimunkálását, előmozdítsa a történettudományunkban mindmáig eluralkodó hungarocentrikus szemlélet felszámolását és elősegítse a nacionalizmus és sovinizmus maradványai elleni küzdelmet.

Hazai marxista történetírásunk számára a konferencia fő eredménye is abban foglalható össze, hogy jelentős szakmai eredmények mellett, a központi kérdések megvitatása és az összehasonlító módszer kiterjedt alkalmazása segítségével, a burzsoá nacionalizmus és sovinizmus maradványai elleni küzdelem jegyében fordulat következett be a hungarocentrikus szemlélet felszámolása irányában. A magyar marxista történetírás az új módszertani fegyverzet birtokában, fokozottabban tehet majd eleget a proletár internacionalizmus iránti köteletségének és eredményesebben küzdhet a burzsoá nacionalizmus és sovinizmus maradványai ellen anélkül, hogy ez a nemzeti önállóság eszméjének és haladó hagyományainak rovására menne.

A konferencia második ülészaka a baráti országok történészeivel közösen fogalmazott, a konferencia munkáját pozitívan értékelő és a további teendőket kitűző záróközleménnyel fejeződött be. A konferencia anyagából német nyelvű kiadvány készül.

A következő ülészakot 1961-re Csehszlovákiában vagy Lengyelországban készítik elő.